

Laura Farías Muñoz

DEL TEXT A L'ESTAMPA: REPRESENTACIONS DE SANTA MADRONA DE BARCELONA EN LA LITERATURA D'ÈPOCA MODERNA

El 23 de novembre de l'any 1564¹ el Consell de Cent decidí que el patronatge de la ciutat de Barcelona, assumit des d'època medieval per santa Eulàlia, passés a ser compartit amb la figura d'una altra verge i màrtir dels primers anys del cristianisme, santa Madrona.² La nostra intenció en l'estudi present és analitzar algunes de les imatges d'aquesta santa inscrites en fonts literàries que ens permetin traçar unes primeres aproximacions cap a quins foren els significats que li atorgà la societat barcelonina dels diferents períodes de l'època moderna, com també els usos de la seva representació i els gèneres propensos a incloure-la.³

Fixar l'atenció sobre els gravats i les estampes que serveixen de complement a formes literàries diverses no és arbitrari ni casual. Encara no s'han dut a terme estudis dedicats a la representació d'aquesta santa i, per tant, encetar un discurs que incorporés formes artístiques de diferent naturalesa hauria implicat una tendència a la generalització contrària a la voluntat d'aprofundiment pretesa en l'article que presentem. A més, tot i que existeix la temptativa de crear categories literàries dins de les quals inscriure les diferents fonts emprades per analitzar-ne el contingut posteriorment, s'ha considerat oportú evitar de fer-ho sempre que sigui possible. Això es justifica en tant que la contaminació d'un gènere amb un altre —i a voltes la coincidència d'imatges— causaria un desajust massa evident que deformaria l'explicació i dificultaria la comprensió lògica de les tesis defensades. Així, s'ha optat per la creació de tres grans apartats dedicats a la literatura hagiogràfica, a la literatura corogràfica i al que hom ha considerat tradicionalment literatura de vessant popular.

Matèria, núm. 12, 2017,
ISSN 1579-2641, p. 71-90

Recepció: 31-12-2016

Acceptació: 2-5-2017

¹ *Manual dels Novells Ardits vulgarment apellat Dietari del Antich Consell Barceloní*, Barcelona, Imprempta de'n Henrich y Companyia, 1895 (Barcelona, 1562-1587), vol. 5, p. 38-39.

² Per bé que no s'han conservat proves de l'existència real d'aquesta santa, tots els escrits que l'esmenten la situen entre els segles III i IV; de fet, hi ha diverses versions tant pel que fa al seu lloc de naixement (Barcelona o Tessalònica) com al de mort (Roma o Tessalònica). L'arribada de les relíquies a la ciutat de Barcelona s'explica a partir d'un viatge que les havia de portar a França —a causa del valor taumatúrgic que havien adquirit— per guarir el seu rei de malaltia. En passar per Barcelona es desencadenà una tempesta terrible que fou interpretada pels tripulants del vaixell com a expressió del desig de

la santa de restar en aquesta ciutat.

³ Tot i que la veneració de santa Madrona té com a focus destacat la ciutat de Barcelona, pel que fa al territori català també n'hi ha evidències a Mataró, Anglesola, Corbera de Llobregat, el Papiol, Seva o en algunes localitats de les Terres de l'Ebre. Vegeu: Dolors CABRÉ, «Santa Madrona. Origen de la seva veneració a la Ribera Terra-Alta i, sobretot, a Riba-roja d'Ebre», *Miscel·lània del Centre d'Estudis de Ribera d'Ebre*, 1988, núm. 6, p. 17-35; Júlia COSTA I CORDEROCH, «La religiositat popular i el culte als sants: Santa Madrona i la ciutat de Barcelona», *Església, societat i poder a les terres de parla catalana. Actes del IV Congrés de la CCEPC* (Vic, 20 i 21 de febrer de 2004), Vic, Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, 2004, p. 402.

⁴ Malgrat que la *Legenda aurea* fou el llegendari més difós, amb més d'un miler de còpies localitzades per tot Europa, no és un exemple únic ni al segle XIII ni dins de l'orde dominicà. Podem esmentar també l'*Abbreuiatio in gestis et miraculis sanctorum* (1225-1230) de Jean de Mailly, l'*Speculum historiale* (1244-1250) de Vincent de Beauvais o les *Vites sanctorum* (1276) de Rodrigo de Cerrato. Vegeu: Alain BOUREAU, *La Légende dorée. Le système narratif de Jacques de Voragine († 1298)*, París, Les Editions du Cerf, 1984, p. 20.

⁵ Helena CARVAJAL GONZÁLEZ i Sílvia GONZÁLEZ-SARA-

L'HERÈNCIA DE LA *LEGENDA AUREA* DE IACOPO DA VARAZZE: ELS *FLOS SANCTORUM*

La ràpida difusió del llegendari de Iacopo da Varazze (1228-1298) arreu d'Europa⁴ provocà no només una allau de traduccions literals de la seva obra, sinó també de tota una literatura que, amb la mateixa idea d'esdevenir un recull hagiogràfic, incorporà les vides dels sants particulars de diferents territoris a més de les d'aquells que eren venerats en tot el món cristià. En el cas hispànic, aquestes traduccions i readaptacions reberen el nom de *Legenda aurea* o *Flos sanctorum*;⁵ o *Flor dels sancts* en molts dels textos escrits en llengua catalana i dels quals De Courcelles en destaca tant l'element textual com el visual —ja que usualment totes les hagiografies anaven acompanyades d'estampes— com a mostra de l'arrelada creença en els sants a la Catalunya de la fi de l'edat mitjana.⁶

El fet que la nostra atenció se centri en els llegendaris escrits en llengua catalana s'explica per la concreció geogràfica del culte a santa Madrona. Aquesta no apareix en l'obra original de Iacopo da Varazze⁷ i, per tant, no és fins a segles després que la seva hagiografia passa a formar part d'algunes de les versions del llegendari. La inclusió de la figura de santa Madrona és gairebé exclusiva dels llegendaris impresos a Barcelona en llengua catalana, ja que, a tall d'exemple i per citar-ne els més cèlebres, no apareix en els *Flos sanctorum* d'Alonso de Villegas (1533-1603),⁸ i Pedro de Ribadeneira (1527-1611) es limita a l'esment de la seva onomàstica.⁹

Pel que fa a les versions de la *Llegenda daurada* en llengua catalana es conserven fins a sis manuscrits sobre els quals ens limitem a fer-ne esment, ja que són traduccions exactes de l'original i, per tant, no inclouen l'hagiografia de santa Madrona.¹⁰ En el context català, extensible a l'àmbit hispànic, és a partir del segle XVI quan es deixen de fer només traduccions literals del text del dominic, alhora que creix la voluntat d'ampliar el llegendari amb el repertori del santoral local de cada indret.¹¹ Aquesta realitat fa que figures com la que centra el nostre estudi siguin incloses en el que ja podríem denominar *Flos sanctorum* com a forma literària independent de l'obra de Da Varazze.¹²

La secció de reserva de la Universitat de Barcelona i la Biblioteca Nacional de Madrid conserven un incunable¹³ que, si bé per la data de la seva publicació —l'any 1494—, es troba en el que hom ha considerat tradicionalment com a frontera entre l'època medieval i la moderna, ens interessa destacar per la figura del seu impressor, Joan Rosembach (c. 1470-1530). El seu paper com a estamper i director de la impremta de Montserrat entre 1518 i 1524-1526¹⁴ s'ha de considerar entre els més destacats

de la primera meitat del segle XVI,¹⁵ i serví de model a molts d'altres, com ara Carles Amorós,¹⁶ a qui retrobarem més endavant. En aquest cas, l'obra no conté ni la imatge ni la vida de santa Madrona. Un segon incunable en llengua catalana i amb problemes de datació es conserva a la Biblioteca del Seminari Episcopal de Barcelona.¹⁷ L'obra conté gravats idèntics als de l'obra de Rosembach i, en aquest cas, tampoc s'hi inclou ni l'hagiografia ni la representació de la santa.

Ja al segle XVI, el primer testimoni de *Flos sanctorum* que conservem prové de València.¹⁸ D'aquesta obra datada el 1514 es conserven dos exemplars, un a la Biblioteca de la Universitat de València i un altre a la Biblioteca de Catalunya. El llegendari encara no inclou ni l'hagiografia ni la imatge de la santa, com tampoc ho fa l'exemplar conservat a la Biblioteca Lambert Mata de Ripoll i datat entre 1519-1520.¹⁹ Aquest, a càrrec de l'impressor Carles Amorós,²⁰ conté una sèrie de gravats que ell mateix reutilitzà en les dues reedicions que feu d'aquesta obra i que, generalment, segueixen una dinàmica encara ancorada en la tradició gòtica.²¹

La primera reedició del llegendari a càrrec d'aquest mateix impressor data del 1524, i se'n conserva un exemplar en la secció de reserva de la Universitat de Barcelona;²² la segona reedició és del 1547, i la Biblioteca de Catalunya en custodia un volum.²³ Ambdues obres contenen una hagiografia i una imatge de santa Madrona idèntiques als folis CCLXIV (fig. 1) i CCCIII (fig. 2), respectivament. La santa es veu en primer pla, vestida amb indumentària romana i sostenint el crucifix amb la mà dreta i el vaixel amb l'esquerra. De fons es diferencien elements com, per exemple, l'ermita on es professava culte a la santa o una torre de vigilància, útil per la senyalització i l'observació, sobre la qual s'ubicaria, posteriorment, el castell de Montjuïc dominant la ciutat i el port de Barcelona.²⁴ Encara que hi ha trets que denoten la immaduresa respecte a l'ús de la tècnica de la xilografia, no podem deixar de destacar la voluntat de detallisme, com es demostra a partir de les plantes que adornen la muntanya, l'ocell que vola sobre el santuari o les onades del mar sobre el qual navega un vaixel molt més maldestre que el que sosté la santa.

Entre aquestes dues edicions, l'any 1540, Carles Amorós també inclou la mateixa imatge de santa Madrona en el *Llibre del Consolat de Mar*²⁵ (fig. 3). En aquest cas, la imatge no es troba relacionada de manera directa amb el contingut del text, sinó que s'inclou al final de la primera part de l'obra que correspon a la presentació de la taula del Consolat amb les declaracions dels cònsols i del jutge d'apel·lacions. Una de les advocacions atorgades tradicionalment a santa Madrona ha estat la de ser protectora dels mariners, raó per la qual queda justificada la inserció de la seva representació en aquest document.

SA HERNÁEZ, «Los *Flos Sanctorum*: la impronta de la traducción manuscrita en la evolución de un *producto* editorial», *Literatura medieval y renacentista en España: líneas y pautas*, Salamanca, Sociedad de Estudios Medievales y Renacentistas, 2012, p. 433-442.

⁶ Dominique DE COURCELLES, *Les histoires des saints, la prière et la mort en Catalogne*, Paris, Publications de la Sorbonne, 1990, p. 9.

⁷ Edició consultada: Santiago de LA VORAGINE, *La leyenda dorada*, Madrid, Alianza Editorial, 1982.

⁸ Entre les nombroses edicions, per exemple: Alonso DE VILLEGAS, *Flos sanctorum y historia general: en que se escribe la vida de la Virgen Sacratísima y las de los santos antiguos que fueron antes de la venida de Nuestro Salvador al mundo*, Barcelona, Thomas Piferrer, 1775 (Barcelona, XVI).

⁹ Entre les nombroses edicions, per exemple: Pedro DE RIBADENEIRA, *Flos sanctorum de las vidas de los santos*, Barcelona, Imprenta de los consortes Sierra, Olivér y Martí, 1790-1791 (Barcelona, XVI).

¹⁰ El manuscrit 44 del fons espanyol de la Biblioteca Nacional de França (BNF), conegut amb el nom de *Vides de sants rosselloneses*; el manuscrit de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona (núm. 173); el manuscrit de Barcelona amb el títol de *Flos sanctorum en català*; el manuscrit conservat en la Biblioteca d'El Escorial amb la signatura N-II-5 i amb el títol *Flos*

sanctorum en català a les guardes; el manuscrit de la Real Academia de la Historia amb la signatura cod. LXXXVIII amb el títol *Vidas y milagros de diferentes santos en un libro de folio*, i el manuscrit conservat en l'Arxiu Capitular de Vic amb el títol de *Legenda aurea*. Vegeu: Hèctor CÀMARA, *La Mare de Déu en el Flos sanctorum romançat (1494)*, Sant Vicenç del Raspeig, Universitat d'Alacant, 2009, p. 35-36.

¹¹ *Ídem*, p. 83.

¹² En relació amb l'ús de la llengua en les produccions escrites a la Catalunya dels segles XV i XVI, vegeu: Manuel PEÑA DÍAZ, *Cataluña en el Renacimiento: libros y lenguas (Barcelona, 1473-1600)*, Lleida, Milenio, 1996; *ídem*, *El laberinto de los libros. Historia cultural de la Barcelona del Quinientos*, Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 1997.

¹³ Iacopo DA VARAZZE, *Legenda aurea sanctorum*, Barcelona, Joan Rosembach, 1494.

¹⁴ Francesc Xavier ALTÉS I AGUILÓ, «La impremta i el llibre a Montserrat (segles XV-XIX)», Francesc Xavier ALTÉS I AGUILÓ, Josep MASSOT I MUNTANER, Josep FAULÍ (eds.), *Cinc-cents anys de Publicacions de l'Abadia de Montserrat*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005, p. 9-88.

¹⁵ Anselm Maria ALBAREDA, *La Imprenta de Montserrat* (s. XV-XVI), Montserrat, Monestir de Montserrat, 1919; Teresa BASORA SUGRAÑES, «Incunables de la impremta de Montserrat en la Biblioteca

1. Detall, *Flos sanctorum: nouame[n]t fet e corregit: e afegit moltes altres vides de sancts e sanctes. Ab la passio de nostre mestre redemptor Jesus*, Barcelona, Carles Amorós, 1524, f. CCLXIV. Exemplar conservat en la Biblioteca de Catalunya, Barcelona.

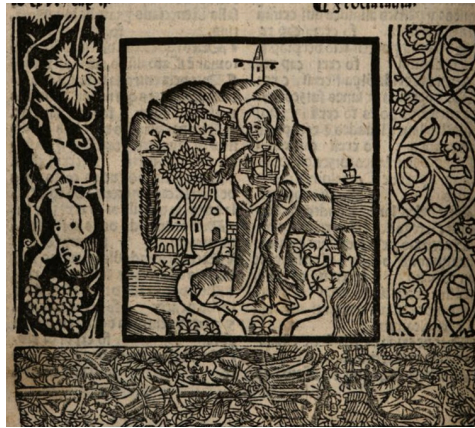
Aquesta col·lecció d'ordenances i decrets marítims i comercials d'origen medieval gaudí de nombroses reedicions fins al segle XIX, i en el marc del nostre estudi ens interessa destacar les dues edicions d'Amorós dutes a terme durant la primera meitat del segle XVI. Hem esmentat ja l'exemplar

del 1540 que reproduïx una xilografia de santa Madrona idèntica a la que el 1547 s'inclougué a la *Flor dels sançts*. A més, hem localitzat una edició prèvia del *Llibre del Consolat de Mar* datada el 1518²⁶ en què la imatge de la santa és diferent, tot i que igualment es troba al final de les declaracions dels còsols (fig. 4). Els dos atributs bàsics de la santa, el vaixell i la palma, ja són presents en la imatge que hem aconseguit localitzar com a primera representació de santa Madrona —dins d'un context literari— en època moderna. La presència d'un donant als peus de la santa és un altre tret característic d'aquesta xilografia i el retrobem, sense que amb això vulguem apuntar l'existència d'un vincle, en una pintura encarregada pel conseller Bonaventura de Gualbes l'any 1661, qui es fa representar agenollat al costat de santa Madrona.²⁷ En aquest cas, però, es tracta de la figura d'un monjo, identificable per l'hàbit i el rosari, mentre que en el cas de la pintura es tracta d'un personatge civil i laic.

En el *Flos sanctorum* imprès per Carles Amorós entre els anys 1519 i 1520 no s'hi inclou encara la imatge de santa Madrona, i l'edició del *Llibre del Consolat de Mar* del 1518 mostra una representació que, almenys que en tinguem constància, no torna a estar present en cap de les seves obres ni en edicions del *Consolat* d'altres

2. Detall, *Flos sanctorum*. Barcelona: Jaume Lacera i Carles Amorós, 1547, f. ccciiii. Exemplar conservat en la Biblioteca de Catalunya, Barcelona.

3. Detall, *Llibre apellat Consolat de Mar ara nouament estamat y corregit, afegits los capitols y ordinations dels drets del General, e del dret pes del senyor rey, amb altres coses necessaries les quals fins al present no eren estades estampade[n]s*, Barcelona, Carles Amorós [sic.], 1540, f. 8v. Exemplar conservat en la Biblioteca de Catalunya, Barcelona.

Museo Balaguer», *Boletín de la Biblioteca Museo Balaguer*, s. n., 1953, p. 21.

¹⁶ Joaquim GARRIGA, *L'Època del Renaixement: s. XVI* (Història de l'Art Català, IV), Barcelona, Edicions 62, 1984, p. 155.

¹⁷ Iacopo DA VARAZZE, *Flos sanctorum romançat*, Lió, Johannes Trechsel?, c. 1490-1494?

¹⁸ *Flos sanctorum. Nouament stampat corregit y ben examinat per lo reverent mossèn Cathalunya, afegides certes vides que fins ací no eren*, València, Gorge Castilla, 1514.

¹⁹ *Flos sanctorum*, Barcelona, Carles Amorós, 1519-1520.

²⁰ Emília COLOMER AMAT, «Contribució a l'estudi dels *Flos sanctorum* catalans del segle XVI; una nova edició de Carles Amorós», *Locus Amoenus*, 1995, núm. 1, p. 121-126.

²¹ Rafael CORNUDELLA, «La difusió del gravat en el Renaixement a Catalunya. Impremta i gravat entre el Gòtic i el Renaixement, ca. 1518-1550», *Actes del I, II i III col·loquis sobre art i cultura a l'època del Renaixement a la Corona d'Aragó* (Tortosa 1996-1999), Tortosa, 2000, p. 236.

²² *Flos santorum: noua-me[n]t fet e corregit: e afegit moltes altres vides de sançts e sanctes. Ab la passio de nostre mestre redemptor Jesus*, Barcelona, Carles Amorós, 1524.

²³ *Flor dels sançts*, Barcelona, Jaume Lacera i Carles Amorós, 1547.

²⁴ Pedro VOLTES BOU, *Història de Montjuich y su castillo*,

Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1960; Antònia Maria PERELLÓ FERRER, *L'arquitectura civil del segle XVII a Barcelona*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, p. 169-176.

²⁵ *Libre apellat Consolat de Mar ara nouament estampat y corregit, afegits los capitols y ordinacions dels drets del General, e del dret pes del senyor rey, amb altres coses necessaries les quals fins al present no eren estades estampade[n]s*, Barcelona, Carles Amorós [sic.], 1540.

²⁶ *Libre appellat Consolat de mar nouament estampat e corregit, affegits los capit[ol]ls e ordinacions dels drets del General e del dret del pes del senyor rey, ab altres coses necessaries les quals fins al present no ere[n] estades estampades*, Barcelona, Karles Amorós, 1518.

²⁷ En relació amb les obres d'art i el seu ús com a impulsores de la religió cívica, vegeu: FRANCESC MIRALPEIX VILAMALA, «Pestes, plagas y guerras. El encargo artístico votivo en la Cataluña de la segunda mitad del siglo XVII», Xavier TORRES SANS (ed.), *Les altres guerres de religió. Catalunya, Espanya, Europa (segles XVI-XIX)*, Girona, Documenta Universitària, 2012, p. 231-257.

²⁸ Han estat consultats els exemplars següents: *Segueix se lo Libre de co[n]solat nouame[n]t corregit e sta[l]mpat, en lo qual son contengudes les leys e ordinacions dels actes marítims e mercantiuols*, Barcelona, Pere Posa, 1494; *Llibre de*

4. Detall, *Libre appellat Consolat de mar nouament estampat e corregit, affegits los capit[ol]ls e ordinacions dels drets del General e del dret del pes del senyor rey, ab altres coses necessaries les quals fins al present no ere[n] estades estampades*, Barcelona, per Karles Amorós, 1518. Exemplar conservat en la Biblioteca de Catalunya, Barcelona.

tions que podem plantejar-nos. En primer lloc, l'origen de la representació, ja que no podem descartar la possibilitat que sigui una imatge reutilitzada. L'aprofitament de gravats —especialment de procedència francesa i, en concret, de la ciutat de Lió—³⁰ fou una tendència generalitzada dins dels tallers catalans durant gran part del segle XVI i de la qual Amorós també participà, sobretot durant els seus primers anys d'activitat.³¹ També hem de tenir en compte que hi ha altres santes l'atribut de les quals és un vaixell, com santa Úrsula o santa Adelaïda de Borgonya i que, per tant, existiria la possibilitat que es fes servir una estampa que en origen feia referència a una altra figura. En el cas que fos un gravat produït a Barcelona o en context català, també ens hauríem de qüestionar si l'artífex seria el mateix Carles Amorós o no, i si el fet de no incloure el port i la muntanya de Montjuïc —elements que hom pot considerar gairebé necessaris en totes les representacions de la santa, amb comptades excepcions— és voluntari o s'explica perquè la seva imatge encara no ha estat codificada.

impressors.²⁸ Per això, proposem que la xilografia que usà Amorós en la resta d'obres esmentades es configurà entre els anys 1520 i 1524, moment en què va veure la llum la segona edició del *Flos sanctorum*. Pel fet que no ens ha estat possible localitzar cap altra obra d'un impressor diferent en què aparegui reproduïda aquesta mateixa imatge, suposem que el seu artífex fou o bé Carles Amorós o bé el seu mateix taller, en què a més d'impressors treballaven estampers a sou, la majoria d'ells d'origen estranger.²⁹

D'altra banda, si ens centrem en la representació de l'edició del 1518 del *Consolat de Mar*, són diverses les qües-

L'EVOLUCIÓ DE L'HAGIOGRAFIA TRADICIONAL CAP A LA COROGRAFIA URBANA

Si ja anteriorment hem apuntat la dificultat de crear línies divisòries entre els diferents gèneres literaris, l'hagiografia és probablement el cas més paradigmàtic. Quan ens disposem a fer una valoració global de les diverses obres d'època moderna que contenen vides de sants considerem imprescindible referir-nos a la corografia urbana, que en la seva descripció d'un territori inclou també referències al seu santoral, és a dir, a les narracions de les vides dels sants més destacats i al vincle que aquests mantenen amb la societat quant a creences, cultes o festivitats. Xavier Torres apunta que la corografia urbana³² —o el que Valsalobre anomena la variant sacra de les *laudes urbes*—³³ és indissociable del gènere hagiogràfic, en particular del gènere hagiogràfic d'arrel contrareformista, i és precisament aquest gènere el que n'afavoreix el naixement en el context barceloní a finals del segle XVI i la seva popularitat durant el segle XVII.

Per tant, a banda dels llegendaris hagiogràfics, ha existit tota una literatura de tipus corogràfic que inclou vides de sants al costat d'altres exemples de narracions diverses que cerquen, per sobre de tot, exaltar les virtuts del territori descrit. Les especificitats d'aquesta literatura que anàvem esmentant són imprescindibles per entendre la importància i el valor que tenia per a cada localitat el seu santoral particular i, sobretot, els seus sants patrons.³⁴ En aquest sentit, el cas de la ciutat de Barcelona és especialment paradigmàtic si tenim en compte que la principal lloança que se li fa va dirigida a la fe incorruptible de la seva gent i a l'excel·lència de la seva religiositat,³⁵ com també succeeix amb les obres dedicades al territori català en conjunt i que Torres associa a una part de tota aquella literatura que li permet provar l'existència d'un discurs, essencialment religiós, sobre la identitat catalana en època moderna.³⁶

També hem d'advertir que la majoria d'aquestes obres tenen una extensió considerable, la qual cosa no ens parla només d'una voluntat elevada de redacció per part de l'autor sinó també dels lectors a qui anaven adreçades. A això se li suma el fet que en cap de les obres que presentem es destaca la presència d'imatges, en general, en el cos de text i, de fet, cap d'elles incorpora una representació de santa Madrona. Considerem important fer-ne esment perquè, tot i no incloure figuracions, són testimonis del moment imprescindibles per fer algunes passes en la comprensió de quin era el rol que adquiriren figures com les de santa Madrona en època moderna alhora que, a voltes, és possible relacionar aquests textos amb imatges, enriquint així la interpretació del conjunt.

consolat dels fets marítims: ara novament corregit y emendat ab algunes declaracions de paraules als margens, Barcelona, Sebastià de Cormellas, 1592; *Llibre de Consolat dels fets marítims ara novament corregit y emendat ab algunes declaracions de paraules als margens essent consols de la Lotia de la Mar March Antoni Roig, y Miquel Planas, y defenedors Sebastia de Cormellas y Lluis Claresualls*, Barcelona, Sebastià de Cormellas, 1645; *Consulado del mar de Barcelona nuevamente traducido de cathalan en castellano por don Cayetano de Pallejá y adicionado de los avtores que tratan cada vno de los capitvlos, en el qual se contienen las leyes y ordinaciones de los contratos de mar*, Barcelona, Joan Piferrer, 1732.

²⁹ Montserrat LAMARCA, *La imprenta a Barcelona (1501-1600)*, Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 2015, p. 37.

³⁰ Joaquim GARRIGA, *L'època del Renaixement...*, p. 156.

³¹ Rafael CORNUDELLA, «La difusió del gravat...», p. 235.

³² Xavier TORRES SANS, «La ciutat dels sants: Barcelona i la historiografia de la Contrareforma», *Barcelona quaderns d'història*, 2014, núm. 20, p. 77-104.

³³ Pep VALSALOBRE, «Elements per a una Catalunya sacra: sobre alguns aspectes de l'hagiografia de l'edat moderna catalana», Marinel·la GARCIA SEMPÈRE i Maria Àngels LLORCA TANDÓ (eds.), *Vides medievals de sants: difusió, tradició i llegenda*, Alacant, Institut In-

teruniversitari de Filologia Valenciana, 2012, p. 104.

³⁴ José Ignacio GÓMEZ ZORRAQUINO, «Los santos patronos y la identidad de las comunidades locales en la España de los siglos XVI y XVII», *Revista de historia Jerónimo Zurita*, 2010, núm. 85, p. 44-45.

³⁵ Xavier TORRES SANS, «La ciutat dels sants...», p. 78.

³⁶ Xavier TORRES SANS, «La nació i el temple. Patriotisme i Contrareforma a la Catalunya moderna», *Pedralbes: Revista d'història moderna*, núm. 28, vol. 1, 2008, p. 85-102.

³⁷ Pere GIL, *Vides dels Sants de Cathaluña: que foren naturals, ò visqueren, ò moriren en ella: ò les reliquies principals dels quals se troban en Cathaluña, extensament referides*, 1600, f. 32v.

³⁸ Jeroni JORBA, *Descripción de las excelencias de la muy insigne ciudad de Barcelona*, Barcelona, Hubertum Gotard, 1585.

³⁹ Salvador PONÇ, *Llibre de la vida y miracles dels gloriosos martyrs S. Madrona, cos sant de Barcelona, y de S. Celdoni, y Armenter, cossos sants de Cardona*, Tarragona, Felip Robert, 1594.

⁴⁰ Antonio FERNÁNDEZ LUZÓN, *La Universidad de Barcelona en el siglo XVI*, Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2005, p. 229.

⁴¹ No podem deixar d'apuntar una dada que planteja noves preguntes que, malauradament, no ha estat possible de resoldre en aquesta ocasió; i és que

La Biblioteca del Seminari Episcopal de Barcelona conserva el manuscrit de les *Vides dels Sants de Cathaluña* del jesuïta Pere Gil (1551-1622), on s'enuncia la «Vida, Martyri, Miracles y Reliquias de Santa Matrona Verge y Martyr: Lo cos dela qual esta en la montaña de Montjuic cerca de Barcelona» seguida d'una pàgina en blanc.³⁷ No és aquest l'únic exemple d'espai buit que trobem al llarg del manuscrit, en el qual també figuren anotacions del mateix autor que indiquen que algunes dades o passatges hagiogràfics encara s'han d'esclarir. Per tant, sembla molt probable que Gil tingués la intenció d'afegir en un futur la vida de la santa.

En la seva obra *Descripción de las excelencias de la muy insigne ciudad de Barcelona*,³⁸ Jeroni Jorba (segle XVI) fa especial menció de la profunda devoció dels catalans pel seu santoral, demostrada en la celebració de les seves festes i la veneració de les seves relíquies. Tot i que l'esment de santa Madrona en aquest context no ens interessa per explicar la configuració de la seva imatge, sí que és una obra que en conjunt pertany a aquesta corografia d'especial significació identitària, que integra textos que contribuïren a la creació d'un santoral únic i particular per a cada territori.

La secció de reserva de la Universitat de Barcelona conserva un exemplar del *Llibre de la vida y miracles dels gloriosos martyrs S. Madrona, cos sant de Barcelona, y de S. Celdoni, y Armenter, cossos sants de Cardona*,³⁹ del dominicà Salvador Ponç (1547-1620), que, segons informa Fernández Luzón,⁴⁰ va topar amb els controls de l'Església tridentina respecte del culte als sants celebrats en el calendari però no oficialitzats, i la venda del qual fou prohibida pel bisbe de Barcelona, Dimes Lloris, el 30 de setembre de 1594.⁴¹ El prelat, acompanyat de diversos oficials i preveres, convocà tots els llibreters de Barcelona i ordenà sota pena de 50 ducats i excomunió que «no gosen ni presumescan vendre libros aliquos intitulos *Llibre de la vida y miracles dels religiosos martyrs s. Madrona cos sanct de Barna y de s. Celdoni y s. Armenter, cossos sants de Cardona compost per lo reverend fra Salvador Pons, de l'ordre de predicadors*». ⁴²

D'altra banda, segons en dona notícia Peña Díaz,⁴³ l'obra d'Olegario Segismundo (segle XVII), *Los Catalanos de afecto en Smirna, y Thesalonica nacidos. Vidas, y martirio del Gran Pontifice y Martir Policarpo y de la Inclyta Martyr Santa Madrona, gloriosos Protectores de la fidelissima Barcelona, y afortunado Principado de Cataluña*,⁴⁴ també fou prohibida el 24 d'octubre de 1654 després de ser analitzada pel qualificador franciscà Lluís Serra, juntament amb el text *Apoyos de la verdad catalana*.⁴⁵ En aquesta ocasió, la censura del text respon a un programa de censura iniciat l'any 1640 contra tots aquells escrits que justificaven la Revolta Cata-

lana i el seu enfrontament amb la casa d'Àustria, però és un cas particularment interessant pel fet que es tracta d'una narració patriòtica construïda a partir de figures santes. Serra desemmascarà el que suposà que eren intencions francòfiles i hispanòfobes de l'autor prenent com a excusa la llegenda de les relíquies de la santa a Barcelona, per concloure que amb aquesta l'autor «hace un panegírico triunfal de la batalla de Montjuic y en el mismo título pone que allí se debeló y derrotó la arrogancia de Castilla».⁴⁶

La censura deguda a motius polítics del text d'Olegario Segismundo esdevé un element clau per entendre algunes de les tesis que s'han anat presentant fins al moment. Si bé podem inscriure la figura de santa Madrona dins d'un context de cultes locals i propis d'un indret concret com és Barcelona, aquesta dimensió s'amplia si tenim en compte que participa d'un seguit de tendències que s'estenen més enllà de les fronteres d'aquesta ciutat. La connexió entre la nova religiositat de l'època de les confessionalitzacions i una nova concepció de les identitats col·lectives ens pot ajudar a entendre quins són els significats que conviuen en aquesta santa, especialment en un esdeveniment cabdal com ho és la Revolta Catalana. L'escrit de Segismundo n'és una mostra, com també ho és un exvot anònim que representa la batalla de Montjuic del 1641 i les santes Eulàlia i Madrona acompanyades de la Mare de Déu i el Nen (fig. 5).⁴⁷ Posterior i d'un context diferent, el de la Guerra de Successió (1701-1713), és també interessant una pintura de la col·lecció Vandellós en què diversos sants, entre els quals santa Madrona, defensen la ciutat de Barcelona des del cel durant la batalla del 1705.

Una obra que esdevé un exemple paradigmàtic del gènere corogràfic és la *Historia general de los Santos y varones ilustres en santidad del Principado de Cataluña* d'Antoni Vicenç Domènec (1553-1607), publicada per primer cop a Barcelona l'any 1602 i reimpressa a Girona el 1630.⁴⁸ Encara que no s'hi inclou cap imatge de la santa ni de cap dels personatges referits en el text, sí que n'incorpora l'hagiografia. És interessant que l'autor dediqui l'epígraf a esmentar els autors i les obres en què s'ha basat per escriure el text, entre els quals retrobem el cardenal Cesare Baronio i el seu *Martyrologium Romano* (1583-1586), a més d'obres com el *Monologion* d'Anselm d'Aosta amb una primera edició l'any 1076, els escrits de Beda el Venerable (c. 672-735), els *Catalogus sanctorum* (1369-1372) de Pietro Natali i el ja esmentat cronista major de la Corona d'Aragó, Francisco Diago, amb la seva obra *Historia de los victoriosísimos, antiguos Condes de Barcelona*, publicada el 1603.

L'any 1609 Jeroni Pujades (1568-1635) va publicar la seva *Corònica Universal del Principat de Catalunya*, subvencionada pel Consell de Cent⁴⁹ i amb una continuïtat força complexa,⁵⁰ ja que en paral·lel a l'edició cata-

Francisc Diago (1562-1615), en la seva obra *Historia de los Victoriosísimos Condes de Barcelona* (1594), esmenta el fervor amb què el bisbe Dimes Lloris defensà la procedència barcelonina de santa Madrona, i a més fou sota el seu bisbat que la santa esdevingué copatrona de Barcelona (1564).

⁴² «Manament fet a tots los llibraters de la ciutat de Barcelona», *Communium*, Barcelona, 1594-1597, vol. 70, f. 23. Cit. a: Antonio FERNÁNDEZ LUZÓN, *La Universidad de Barcelona...*, p. 229.

⁴³ Manuel PEÑA DÍAZ, *Escribir y prohibir: Inquisición y censura en los Siglos de Oro*, Madrid, Cátedra, 2015, p. 153-155.

⁴⁴ Olegario SEGISMUNDO, *Los Catalanes de afecto en Smirna, y Thesalonica nacidos. Vidas, y martirio del Gran Pontífice y Martir Policarpo y de la Inclyta Martyr Santa Madrona, gloriosos Protectores de la fidelissima Barcelona, y afortunado Principado de Cataluña*, Barcelona, Iaime Romeu y Francisco Menescal, 1642.

⁴⁵ *Apoyos de la verdad catalana, opugnada por vn papel, que comienza: la justificacion real, Llegò este papel impresso en Madrid à Barcelona y si bien lo primero que nos ofrece, son vnas armas reales y en varias partes repite el nombre de Su Magestad y alega resoluciones de los consejos supremos para apoyar la justificacion real que propone, no dize hauerse impresso por orden de Su Mage-*

tad ni reales consejos, Barcelona, s.n., c. 1640.

⁴⁶ Archivo Histórico Nacional, Inquisición, llig. 4456, exp. 1.

⁴⁷ En referència a la imatge de santa Eulàlia en època moderna, vegeu: Cristina FONTCUBERTA I FAMADAS, «Art i conflicte: l'ús de la imatge a la Guerra dels Segadors», *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, 2003, vol. 2, núm. 23, p. 147-171; íd., «Art, conflicte i religió: l'ús de les imatges en la Guerra dels Segadors», Sílvia CANALDA i Cristina FONTCUBERTA I FAMADAS (eds.), *Imatge, devoció i identitat a l'època moderna*, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona i Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2013, p. 135-156; íd., «"La capitana en campanya": la imatge de Santa Eulàlia en època moderna. Usos polítics i transformacions iconogràfiques d'un culte medieval», Rosa ALCOY (ed.), *L'art medieval en joc*, Barcelona, Universitat de Barcelona Edicions, 2015, p. 213-230.

⁴⁸ Antoni VICENÇ DOMÉNEC, *Historia general de los Santos y varones ilustres en santidad del Principado de Cataluña*, Girona, Gaspar Garrich, 1630 (1602).

⁴⁹ Núria SALES, *Els segles de la decadència* (Història de Catalunya), Barcelona, Edicions 62, 1989, p. 248.

⁵⁰ Eulàlia MIRALLES, «La *Corónica Universal del Principado de Cataluña* de Jeroni Pujades, una obra interpola-

5. Anònim, *Exvot amb la batalla de 1641*, 1641 o posterior, Castell de Montjuïc, Museu d'Història de Barcelona. Fotografia de Laura Farías.

lana començà a treballar en la castellana —de la qual ens hem servit de consulta— fins a la seva mort (1635).⁵¹ L'obra ens proporciona dades que, si bé presenten un caràcter anecdòtic, potser foren útils per respondre alguns dels dubtes que pogueren assaltar els lectors de l'època. Per una banda, l'origen del nom, que Pujades assimila amb «Matrona», és a dir, aquella que es casa i no espera fills del matrimoni, creant amb això una metàfora del matrimoni amb Déu. L'autor també dona notícia d'uns textos suposats que justifiquen el nom de la santa pel fet que nasqué en una masia barcelonina anomenada «Madrona», tot i que aquesta és una possibilitat que Pujades atribueix més al mite perpetuat per la tradició que no pas a la realitat, ja que més endavant opta per narrar la vida de la santa fent-la originària de Tessalònica.

Les fonts que l'autor diu que fa servir són les mateixes que ja ha apuntat Antoni Vicenç Domènec però amb algun afegit, com per exemple l'obra de Salvador Ponç. Encara que ja hem advertit diverses vegades que per la naturalesa del nostre estudi ens limitarem a citar alguns exemples d'obres en què s'incorpora una hagiografia de la santa, considerem interessant incidir en quines són les fonts — antigues, medievals i coetànies — suposadament emprades pels autors de corografies, ja que la majoria de les vegades es tracta de textos cultes i seguidors de l'ortodòxia més estricta o, com les anomena Vicenç Domènec, «obras de autoridad».⁵²

Com hem advertit en la introducció de la secció present i hem provat de demostrar a través d'alguns exemples, és durant el segle XVII quan proliferen de manera més intensa les hagiografies i les corografies urbanes que incorporen vides de sants, les quals es conceben com a element fonamental en la construcció de la identitat local. Durant el segle XVIII assistim a diverses reimpressions de textos que contenen l'hagiografia de la santa, però a cap nova creació que considerem imprescindible esmentar.

REPRESENTACIONS EN LA LITERATURA POPULAR

Cal esmentar tota una literatura de tipus més popular, de petit format i amb finalitats devocionals en què trobem un nombre més extens d'imatges de santa Madrona. Són diverses les raons que podrien explicar el perquè d'aquest fet, ja que en ser documents de petita envergadura (llibres, fulletons, impresos d'una sola pàgina...) possibiliten un cost més reduït i una difusió més generalitzada. Alhora, el seu format és indissociable d'una tirada extensa de cadascun dels seus exemplars. Per tant, encara que avui se'n conservin un nombre reduït, hem de comptar que, en el moment de la seva impressió, l'adquisició d'almenys un exemplar era relativament senzilla.

En un recull de la col·lecció dels Fullets Bonsoms conservat a la Biblioteca de Catalunya trobem una *Relació de las festes que la illvstre civtat de Barcelona ha fetes a la infinge Patrona santa Eulalia, en accio de gracias de la Victoria alcança en la Montanya de Monjuich*⁵³ amb data de l'any 1641 i una xilografia que representa santa Madrona (fig. 6). La imatge ens presenta una figura de mig cos que sosté un crucifix amb la mà dreta i un vaixell amb l'esquerra. La mida d'aquesta embarcació és tan destacable que esdevé gairebé un coprotagonista, alhora que com a indissociable atribut iconogràfic de la santa la identifica a l'instant. La mateixa biblioteca, i provinent també de la col·lecció de Fullets Bonsoms, conserva un exemplar del mateix any i amb una narració idèntica, que desta-

da?», *Llengua&Literatura*, 2002, núm. 13, p. 223-272.

⁵¹ Jeroni PUJADES, *Corónica universal del Principado de Cataluña*, Barcelona, Josep Torner, 1831 [16--], vol. VII, p. 315-321.

⁵² Antoni VICENÇ DOMÈNEC, *Historia general de los Santos...*, p. 64.

⁵³ *Relacio de las festas que la illustre ciutat de Barcelona ha fetas a sa insigne patrona santa Eulalia, en accio de gracias de la victoria alcança en la Montanya de Monjuich*, Barcelona, Llorens Deu, 1641.

⁵⁴ *Relacio de las festas que la illustre ciutat de Barcelona ha fetes a sa insigne patrona S. Eulàlia, en accio de gracias de la victoria alcansà en la montanya de Monjuich*, Barcelona, Sebastià i Jaume Matheuat, 1641.

⁵⁵ En relació amb l'ús de la imatge de santa Eulàlia durant la Revolta Catalana, vegeu Cristina FONTCUBERTA I FAMA-DAS, «La capitana en campanya'...», p. 213-230.

⁵⁶ *Goigs de la gloriosa Verge, y Martyr Santa Madrona*, Barcelona, Antoni Lacavalleria, 1677.

⁵⁷ Joan AMADES i Josep COLMINES, *Els Goigs* (Imatgeria Popular Catalana), Barcelona, Editorial Orbis, 1946-1948, vol. I, p. 117.

⁵⁸ Ignasi FERNÁNDEZ TERRICABRAS, «La implantació de la Reforma catòlica a les terres de parla catalana (1563-1700). Un procés reeixit?», *Catalan Historical Review*, núm. 4, 2011, p. 232.

6. Detall, *Relacio de las festas que la illustre ciutat de Barcelona ha fetes a sa insigne patrona santa Eulàlia, en accio de gracias de la victoria alcansà en la montanya de Monjuich*, Barcelona, Llorens Deu, 1641. Exemplar conservat en la Biblioteca de Catalunya, Barcelona.

ca perquè l'única imatge que conté és una representació de la creu xilogràfica de santa Eulàlia.⁵⁴

Com es dedueix del títol, aquests textos idèntics narren els fets esdevinguts durant la batalla de Montjuïc, que tingué lloc el 26 de gener de 1641, i la intervenció de santa Eulàlia per aconseguir la victòria.⁵⁵ En cap moment s'esmenta santa Madrona, ni directament ni indirectament, però al final del primer text s'inclou la seva representació. Això, posat en paral·lel a les obres abans esmentades i relacionades amb el mateix conflicte, deixa palès que també en aquest cas se la considera agent d'ajuda en la victòria.

La Biblioteca de Catalunya conserva uns *Goigs de la gloriosa Verge, y Martyr Santa Madrona*,⁵⁶ de l'any 1677, en què a la part superior hi ha una xilografia idèntica de la santa flanquejada per dos escuts amb un cristograma al centre de cadascun (fig. 7). El format dels goigs és *in folio*, encapçalats per la llegenda i el gravat de boix que representa la imatge de l'advocació, el text distribuït en dues o tres columnes i l'*oratio* final. Tot això es tanca dins de l'orla que es repeteix en tots els exemples de goigs que esmentarem, ja que aquesta manera d'imprimir queda fixada definitivament a mitjan segle XVII i es manté fins avançat el segle XX.⁵⁷ L'ús dels goigs és molt divers i, per tant, és difícil concretar quina fou la utilitat primera, a causa del fet que són una forma de litúrgia popular practicada en actes col·lectius; a més, un estudi aprofundit possiblement permetria analitzar la difusió de moltes de les noves devocions.⁵⁸ En aquest cas concret, es podrien correspondre amb l'onomàstica per homenatjar el caràcter de santa Madrona com a patrona de Barcelona, encara que tampoc podem descartar les processons —per exemple implorant pluja— o les novenes. Diverses vegades ens trobarem amb goigs que comparteixen text, quelcom que des de la nostra perspectiva ens parla d'un tipus de literatura de caràcter intercanviable i amb

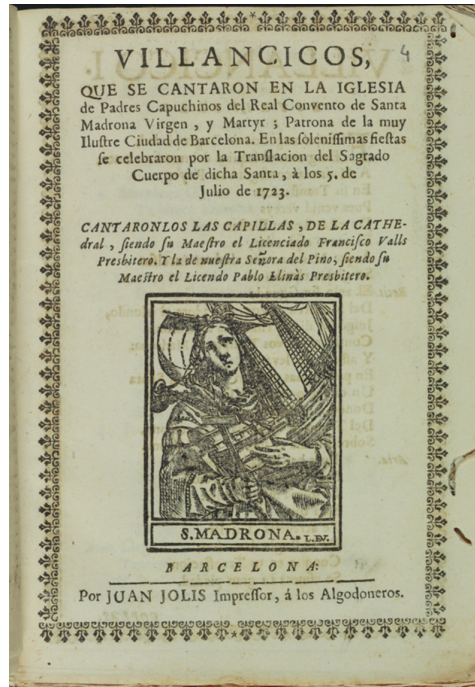
7. *Goigs de la gloriosa Verge, y Martyr Santa Madrona*, Barcelona, Antoni Lacavalleria, 1677. Exemplar conservat en la Biblioteca de Catalunya, Barcelona.

⁵⁹ La majoria dels goigs als sants locals inclouen peticions de pluja i, a més, en el cas de Barcelona, la majoria de processons i pregàries públiques encapçalades pels organismes de poder tingueren com a motiu aquesta petició. Vegeu: Henry KAMEN, *The Phoenix and the Flame. Catalonia and the Counter Reformation*, Londres i New Heaven, 1993, p. 36.

⁶⁰ *Villancicos que se cantaron en la iglesia de padres capuchinos del real convento de Santa Madrona virgen y martyr, patrona de la muy ilustre ciudad de Barcelona, en las solenissimas fiestas se celebraron por la translacion del sagrado cuerpo de dicha Santa, à los 5 de julio de 1723*, Barcelona, Joan Jolis, 1723?

⁶¹ *Villancicos, que se cantaron en el nuevo real convento de Santa Madrona de los Padres Capuchinos de la ciudad de Barcelona, en las solemnnes fiestas que se dedicaron a Christo Señor, nuestro sacramentado, colocado en la iglesia de dicho convento, a los 5 de junio, año 1723, cantaron los las dos capillas, la de la Santa Iglesia Cathedral, siendo su maestro el licenciado Francisco Valls, y la de Nuestra Señora del Pino, siendo su maestro el licenciado Pablo Llinás*, Barcelona, Joan Jolis, 1723?

⁶² *Feliz Vida, Dichosa Mort, de la Inclya Verge, y Martyr Santa Madrona: Patrona de la Ilustre Ciutat de Barcelona, la qual se venera en lo Real Convent dels Pares Caputxins de la Rambla*, Barcelona, Ioan Iolis, c. 1760.

8. Portada dels *Villancicos que se cantaron en la iglesia de padres capuchinos del real convento de Santa Madrona virgen y martyr, patrona de la muy ilustre ciudad de Barcelona, en las solenissimas fiestas se celebraron por la translacion del sagrado cuerpo de dicha Santa, à los 5 de julio de 1723*, Barcelona, Joan Jolis, 1723?. Exemplar conservat en la Biblioteca de Reserva de la Universitat de Barcelona.

El darrer exemple documentat de la reproducció d'aquesta xilografia el trobem en els goigs conservats a la Biblioteca de Catalunya que es daten pels volts del 1760⁶² (fig. 9). L'única diferència notable que aquests goigs mantenen amb els del 1677 és que, en aquest cas, la figura de la santa està flanquejada per florons, els quals prenen forma de calze decorat amb fulles de palma com a possible al·lusió al martiri.

Les quatre xilografies mostren a la part inferior dreta la signatura de l'impressor i gravador català Llorenç Déu, l'edició més antiga del qual data del 1608 per bé que, tot i que ell morí l'any 1648, el seu obrador continuà vigent fins al 1668.⁶³ El fet que l'estampa incorpori la signatura del gravador ens duu a situar la seva creació durant la primera meitat del segle XVII. A més, és en l'esmentada relació de festes del 1641 —impresa en el seu obrador— on, segons la nostra recerca, apareix per primer cop,

possibilitat de diversos usos, fent que la finalitat primera per la qual foren impresos quedi en segon pla a l'hora d'analitzar-los.⁵⁹

Ens consta una tercera reproducció d'aquesta xilografia en els *Villancicos que se cantaron en la iglesia de padres capuchinos del real convento de Santa Madrona virgen y martyr, patrona de la muy ilustre ciudad de Barcelona, en las solenissimas fiestas se celebraron por la translacion del sagrado cuerpo de dicha Santa, à los 5 de julio de 1723*⁶⁰ (fig. 8), en què la imatge es troba a la portada de l'obra. D'aquesta mateixa data es conserven unes altres nades pertanyents a la col·lecció de Fullets Bonsoms de la Biblioteca de Catalunya que, si bé respecte a contingut textual són idèntiques, prescindeixen de la representació de la santa, de manera que hi és substituïda per una imatge del Sagrat Calze.⁶¹

**FELIZ
DICHOSA
LA INCLITA
Santa Madrona, Patrona
Barcelona, la qual se
Convent dels
de la**

diats

S. MADRONA. L. D.

**VIDA,
MORT, DE
VERGE, Y MARTYR
de la Ilustre Ciutat de
venera en lo Real
Pares Caputxins
Rambla.**

Mars.

JA que ab gran patricio amor,
favors imploràm Senyora
oïu Divina Madrona,
als que vos preguen de cor.
Segons la fama pregona
solar vostre es Monjuich,
y està ufana Barcelona
per lograt tresor tant rich,
à Jove dareu despit,
y als Idols grave pavor,
oïu Divina Madrona, &c.
De poch anys, qual Amassona
à Grecia foreu portada
per lograr la corona
de Verge, y Martyr sagrada;
per la Fé foreu tractada
ab mes que inhumà rigor,
oïu Divina Madrona, &c.
Rendir lo Tirà blafona
à tortments lo fragil cos,
com à Christo allots vos dona,
per ser Christo vostre Elpos;
brollà lo carmi preciós
ilustre esmalt del candor,
oïu Divina Madrona, &c.
Intrepidés de Belona
mostrau patint lo torment,
si mort lo Tirà vos dona,
qual fenix eternament

revisquereu felisment,
pera regnar ab lo Senyor,
oïu Divina Madrona, &c.
No obstant la mort grà Madrona
vostre Patria, no olvidareu,
per dar vida à Barcelona,
morta de Grecia tornareu;
en Monjuich nos deixareu,
un apreciable tresor,
oïu Divina Madrona, &c.
La Montanya, que à Matmona
idolatrà en impietats,
Serafich cor la transforma
en Oratoris sagrats;
vuy en la Rambla mudats,
vos veneren ab fervor,
oïu Divina Madrona, &c.
Si cor Angelich entona
en lo Cel vostres grans glorias
en la Rambla Barcelona,
celebra vostres victorias
de ellas nos quedan memorias,
per animar nostre cor,
oïu Divina Madrona, &c.
Gran defensa en tal Patrona
logra Elpanya, y Principat,
mes lliberal que Pomona,
nos dau pluja en sequedats;
libren gran felicitats

Donelles en vostre amor,
oïu Divina Madrona, &c.
Tota la terra pregona
vostre sagrada pietat
y per vos, à Esterils dona
lo Cel gran fecunditat,
Parteres prosperitat
logren per vostre favor,
oïu Divina Madrona, &c.
A los Navegants, se abona
en vostre amparo lo Nort
si lo Mar borrasca dona,
los portau à felis port;
sou à tot malalt conort,
y en febres remey major,
oïu Divina Madrona, &c.
De vos sagrada Madrona
son allats los Caputxins,
y en servir vostra Persona
son Angels, y Serafins;
y sens interes, molt fins
expressan son gran omor,
oïu Divina Madrona, &c.

TORNADA.

JA que ab gran patricio amor,
favors imploràm Senyora,
oïu Divina Madrona
als queus pregan de cor.

y. Ora pro nobis Beata Matrona. *Et. Ut digni efficiamur promissionibus Christi.*

O R E M U S.

Indulgentiam nobis, quasumus Domine, Beata Matrona Virgo, & Martyr imploret, que tibi gratia
semper extitit, & merito castitatis, & tua professione virtutis. Per Dominum nostrum Iesum Christum
Filium unum qui tecum vivit, & regnat in unitate Spiritus Sancti Deus, per omnia secula seculorum. Amen.

Barcelona: En casa de Ioan Iolis Estamper, al carrer dels Cotoners

⁶³ Immaculada SOCIAS BATE, «Una panoràmica sobre el gravat xilogràfic català del Sis-cents», *D'Art*, 1994, núm. 20, p. 285-286; Mònica QUADRADO BALMANYA, Iolanda ROIG Nieto, Immaculada SOCIAS BATE, «L'impresor-gravador català Llorenç Déu (c. 1580-1648). Algunes notícies», *Matèria. Revista d'Art*, 2001, núm. 1, p. 277.

9. Feliz Vida, Dichosa Mort, de la Inclita Verge, y Martyr Santa Madrona: Patrona de la Ilustre Ciutat de Barcelona, la qual se venera en lo Real Convent dels Pares Caputxins de la Rambla. Barcelona, Ioan Iolis, c. 1760. Exemplar conservat en la Biblioteca de Catalunya, Barcelona.

⁶⁴ *Devoto novenario a la gloriosa virgen, martyr Santa Madrona patrona de la inclita, y nobilissima Ciudad de Barcelona que ofrece a la pedad de los barceloneses el real convento de PP. Capuchinos de dicha Ciudad en cuya Iglesia se veneran sus Santas Reliquias*, Barcelona, Herederos de Bartholome Giralt, 1746-1780?.

⁶⁵ Pedro VOLTES BOU, *Historia de Montjuich...*, p. 17.

⁶⁶ *Feliz Vida, Dichosa Mort, de la Inclita Verge, y Martyr Santa Madrona: Patrona de la Ilustre Ciutat de Barcelona, la qual se venera en lo Real Convent dels Pares Caputxins de la Rambla*, Barcelona, Joan Pi-ferrer, 1745.

10. Llorenç Déu, *Santa Eulàlia*, segle XVII. A Mònica QUADRADO BALMANYA, Iolanda ROIG NIETO, Immaculada SOCIAS BATET, «L'impressor-gravador català Llorenç Déu (ca. 1580–1648). Algunes notícies», *Matèria. Revista d'Art*, 2001, núm. 1, p. 277.

tot i que és possible que la imatge ja hagués estat emprada anteriorment. Hi ha estampes de Llorenç Déu com les que representen santa Eulàlia (fig. 10) o santa Tecla (fig. 11) que, encara que envoltades de les mateixes llacunes documentals que les de santa Madrona, ens permeten una comparació estilística i de format que evidencia no només l'autoria sinó també el gust per un model compositiu determinat i diferenciat de la resta de la seva producció.

En un *Devoto novenario a la gloriosa virgen, martyr Santa Madrona patrona de la inclita, y nobilissima Ciudad de Barcelona*,⁶⁴ conservat en el dipòsit de reserva de la Universitat de Barcelona, es presenta una estampa anònima (fig. 12) en què es veu la santa de cos sencer i seguint uns paràmetres de representació que podem comparar als

de la xilografia del *Flos sanctorum* del 1547 conservat en la Biblioteca de Catalunya. Aquesta imatge incorpora algunes novetats respecte a l'esmentat recull hagiogràfic i és que, a més de l'al·lusió a la muntanya de Montjuïc, també hi ha una clara voluntat de mostrar la intensa activitat portuària duta a terme a la costa barcelonina a partir de les embarcacions. Una altra diferència és que si en el gravat del segle XVI Montjuïc es caracteritzava per la presència de l'ermita dedicada a la santa, en aquest cas el que en destaca és el caràcter bèl·lic amb la presència del castell com a fortalesa militar. Cal apuntar que aquest s'erigeix mesos abans de la batalla de Montjuïc, és a dir, en el context de la Guerra dels Segadors, i que per tant la seva representació tan sols la podem trobar en obres fetes amb posterioritat a l'any 1640.⁶⁵

Un altre exemple de representació de santa Madrona en el context dels goigs el trobem en un document conservat en la Biblioteca de Catalunya, pertanyent a un foli datat el 1745⁶⁶ (fig. 13). Els atributs de la santa en aquesta estampa anònima tornen a ser el vaixell i el crucifix, encara que,

a diferència de la resta de xilografies, aguanta el primer amb la mà dreta i el segon amb l'esquerra. Un altre element innovador i que no trobem en cap altra representació és la presència d'un ocell a la part inferior dreta. L'emplaçament el deduïm a partir de la representació de l'ermita i de la torre de defensa. Ens decantem per pensar que s'obvia la presència marítima, la qual s'inclou sempre que es representa la santa a la muntanya de Montjuïc, ja que és poc probable que les ratlles que hi ha sobre la figura de l'ocell siguin onades: si fos així, serien d'una execució excessivament maldestra en comparació amb la resta de la xilografia.

És possible que la presència d'un ocell i la suposada supressió de l'enclavament marítim siguin dos fets relacionats. Encara que el detallisme de la xilografia no és prou acurat per fer-ne una lectura definitiva, es podria tractar d'una gavina, és a dir, d'una au marina que remarcaria la proximitat d'un mar que no apareix a l'escena. Aquesta espècie té com a element característic el color fosc de les ales, que contrasta fortament amb el blanc de la resta del cos, i en el gravat sembla endevinar-se una voluntat d'ennegrir aquesta part.

A banda i banda de la xilografia se situen les decoracions habituals en els goigs, amb un caràcter eminentment decoratiu i intercanviable, ja que els rams de flors dins de gerros que trobem en aquest exemplar són idèntics als emprats, per exemple, en unes cobles dedicades a sant Lluís de França⁶⁷ o en uns goigs de santa Llúcia,⁶⁸ dels quals es conserven exemplars a la Biblioteca de Catalunya.

11. Llorenç Déu, Santa Tecla, segle XVII. A Mònica QUADRADO BALMANYA, Iolanda ROIG NIETO, Immaculada SOCIAS BATET, «L'impresor-gravador català Llorenç Déu (ca. 1580–1648). Algunes notícies», *Matèria. Revista d'Art*, 2001, núm. 1, p. 277.

⁶⁷ *Coblas en Alabança del Glorios Sant Lluís Rey de França*, Barcelona, Ioan Iolis, 1716.

⁶⁸ *Goigs de Santa Lluçia Verge, y Martyr. En lo Convent de N. Señora del Carmen, de la Vila de Tarrega*, Lleida, Domingo Simon, 1703.

12. Detall, *Devoto novenario a la gloriosa virgen, martyr Santa Madrona patrona de la inclita, y nobilissima Ciudad de Barcelona que ofrece a la pedad de los barceloneses el real convento de PP. Capuchinos de dicha Ciudad en cuya Iglesia se veneran sus Santas Reliquias*, Barcelona, Herederos de Bartholome Giralt, 1746-1780? Exemplar conservat en la Biblioteca de Reserva de la Universitat de Barcelona.

13. Detall, *Feliz Vida, Dichosa Mort, de la Inclyta Verge, y Martyr Santa Madrona: Patrona de la Ilustre Ciutat de Barcelona, la qual se venera en lo Real Convent dels Pares Caputxins de la Rambla*, Barcelona, Joan Piferrer, 1745. Exemplar conservat en la Biblioteca de Catalunya, Barcelona.

A MANERA DE CONCLUSIÓ

A banda de la repetició i el caràcter intercanviable de moltes de les estampes esmentades, sobretot pel que fa a les impressions de Carles Amorós i l'estampa de Llorenç Déu, és important ressaltar la relativa manca d'originalitat. Santa Madrona és presentada sempre com una jove dels primers anys de l'era cristiana amb el crucifix, el vaixell i, a voltes, la palma del martiri. Encara que aquests atributs es repeteixen en la majoria de representacions visuals de la santa, en el cas de les xilografies adquireixen un caràcter monòton per l'estaticisme i la falta de voluntat d'innovació dels artífexs. Encara que la qualitat és variable, la manca de maduresa respecte a la tècnica del gravat és quelcom que queda patent.

Una primera aproximació a la imatge de santa Madrona inscrita dins d'un context literari ens ha permès comprovar que durant l'època mo-

derna el suport que millor acceptà la representació de la santa fou aquell de petit format (goigs, nades, relacions de festes...). L'excepció són els *Flos sanctorum*, que si bé eren obres de gran envergadura, també comptaven amb una tradició que incloïa la imatge com a complement del text. Pel que fa a les corografies urbanes o a altres obres de tipologia similar, no ens ha estat possible trobar cap imatge a banda d'orles o altres elements decoratius. Aquesta norma sense excepcions ens duu a suposar que la tipologia participava de la tendència de no incloure representacions de manera volguda, assegurant-se uns receptors lletrats i, per tant, cultes, que no necessitaven ajudar-se amb imatges. Al llarg de l'apartat dedicat a aquest gènere hem intentat demostrar el perquè de la nostra opció inicial d'incloure aquestes obres mancades d'estampes en un estudi centrat, precisament, en la imatge. Els textos desenvolupats són una selecció d'un volum considerable de literatura d'època moderna que inclou referències a santa Madrona i, en el cas que els obviéssim, la nostra perspectiva vers aquesta figura quedaria incompleta. Això no respon al fet que aquest gènere se centri en particular en la figura de la santa, sinó que ens ajuda a inscriure-la en un context molt més ampli i ens serveix com a prova de la importància que pren l'exaltació del santoral de cada comunitat en aquest moment.

En alguns dels casos presentats, la inserció de la representació de santa Madrona respon a voluntats devocionals o que servien d'enllaç amb les diferents proteccions que se li atribuien, com és el cas dels mariners en el *Consolat de Mar*. Aquesta aparició, a voltes relativament descontextualitzada, demostra que la seva imatge devia estar present en l'imaginari de la societat de la Barcelona moderna, probablement capaç de reconèixer en diferents contextos la representació visual d'una de les seves patrones. Alhora, hem començat a entreveure un vessant de caràcter politicocívic de la seva imatge, que si bé no s'intueix de l'anàlisi formal de les estampes sí que es pot fonamentar a partir del text que acompanyen o posant-se en paral·lel amb obres pictòriques, a les quals esperem poder dedicar-nos properament. Aquest doble significat no és exclusiu de santa Madrona, i participa d'un fenomen particular d'època moderna envers la figura dels sants i, concretament, els sants patrons; el nostre objectiu és aproximar-nos a aquesta figura concreta per tal de cercar-hi particularitats, tant en l'article present com en recerques futures.

L'entramat en què s'inclou aquesta imatge «literària» de santa Madrona és complex no tant per la dificultat de l'estudi — que com ja hem indicat segueix un patró estable — sinó perquè gran part dels agents que hi prenen part susciten encara molts interrogants. Tot i que ara com ara disposem de formidables estudis sobre alguns dels autors, llibreters i gravadors esmen-

tats, són encara molts els interrogants que reclamen la feina conjunta des de diferents disciplines per ser contestats.

Laura Farías Muñoz
 Universitat de Girona
 laurafariasmunoz@gmail.com

DEL TEXT A L'ESTAMPA: REPRESENTACIONS DE SANTA MADRONA DE BARCELONA EN LA LITERATURA D'ÈPOCA MODERNA

El 22 de novembre de l'any 1564 el Consell de Cent decidí que el patronatge de la ciutat de Barcelona, assumit des d'època medieval per santa Eulàlia, passés a ser compartit amb la figura d'una altra verge i màrtir dels primers anys del cristianisme, santa Madrona. La nostra intenció en l'estudi present és analitzar algunes de les imatges d'aquesta santa inscrites en fonts literàries que ens permetin traçar unes primeres aproximacions a quins foren els significats que li atorgà la societat barcelonina dels diferents períodes d'època moderna, així com els usos de la seva representació i els gèneres propensos a la seva inclusió.

Paraules clau: Santa Madrona, gravat, goigs, literatura, Barcelona, santa patrona, època moderna

FROM TEXT TO PRINT: REPRESENTATIONS OF SAINT MADRONA OF BARCELONA IN EARLY MODERN LITERATURE

On 23 November, 1564, Barcelona's Council of One Hundred (*Consell de Cent*) decreed that the role of patron saint, which had been occupied by Saint Eulalia since the Middle Ages, would now be jointly held. The chosen co-patron was Saint Madrona who was, like Eulalia, a virgin and martyr from the early years of Christianity. The present study analyzes various images of Saint Madrona, taken from literary sources, in order to draw some initial conclusions regarding the meanings Barcelona society ascribed to her thoughts the Early Modern period. We also consider the uses of her representation, as well as the genres in which it tended to appear.

Keywords: Saint Madrona, Printmaking, Etching, Literature, Barcelona, Patron Saint, Early Modern period

Aquest article ha estat publicat originalment a **Matèria. Revista internacional d'Art** (ISSN en línia: 2385-3387)

Este artículo ha sido publicado originalmente en **Matèria. Revista internacional d'Art** (ISSN en línea: 2385-3387)

This article was originally published in **Matèria. Revista internacional d'Art** (Online ISSN: 2385-3387)

MATÈRIA

Revista internacional d'Art

Els autors conserven els drets d'autoria i atorguen a la revista el dret de primera publicació de l'obra.

Els textos es difondran amb la llicència de reconeixement de Creative Commons, la qual permet compartir l'obra amb tercers, sempre que en reconguin l'autoria, la publicació inicial en aquesta revista i les condicions de la llicència: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ca>

Los autores conservan los derechos de autoría y otorgan a la revista el derecho de primera publicación de la obra.

Los textos se difundirán con la licencia de reconocimiento de Creative Commons que permite compartir la obra con terceros, siempre que éstos reconozcan su autoría, su publicación inicial en esta revista y las condiciones de la licencia: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.es>

The authors retain copyright and grant the journal the right of first publication.

The texts will be published under a Creative Commons Attribution License that allows others to share the work, provided they include an acknowledgement of the work's authorship, its initial publication in this journal and the terms of the license: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

